SREBRNE PALE SPLITSKE STOLNE CRKVE

PRIJATELJ KRUNO

U bogatim inventarima dalmatinskih riznica često se navode srebrne pozlaćene oltarske pale. Te pale, koje obično imaju formu reljefnih poliptiha, pripadaju u tipične rekvizite romaničkih i gotičkih crkava Dalmacije. Umjesto slikanih poliptiha, nad antependijima glavnih oltara, uspravljali su se blještavi poliptisi zlatne i srebrne boje, koji su davali notu osobitog i naglašenog bogatstva i raskoši. Metal je, sa svojim refleksima i osjećajem čvrstog dostojanstva, koji iz njega proizlazi, pridonosio tom traženom efektu.

Čitav se niz takvih oltarskih srebrnih pozlaćenih pala spominje u inventarima i dokumentima dubrovačkih riznica i dubrovačkih zlatarskih majstora. Na žalost, nijedna nam se nije sačuvala. Posljednja, koja je, oštećena i istrošena, bila dotrajala u crkvi domenikanaca, propala je u prošlom stoljeću. U dubrovačkoj su se crkvi Male Braće nalazile srebrne reljefne pale, o kojima nam govore stari dubrovački pisci i dokumenti iz dubrovačkoga arhiva. Jedna se pala nalazila u crkvi sv. Vlaha. U Gradijevim spisima, u dubrovačkom arhivu, koji govore o gradnji dubrovačke katedrale, a koje ću drugdje objelodaniti, nalazi se pismo nekoga Jakova Caramonde, koji piše g. 1675. o slanju dvaju srebrnih oltara (altari d'argento) u Veneciju radi prodaje. I ti srebrni oltari ne mogu biti drugo nego baš takve srebrne oltarske pale, koje su resile dubrovačku stolnicu.[1]

Sretniji je od Dubrovnika bio Kotor, u kome se takva pala sačuvala sve do danas. To se vanredno umjetničko djelo nalazi u apsidi kotorske katedrale, iza glavnoga oltara. Prekrasan taj rad našeg gotičkog zlatarskog umjetnog obrta počeo se izrađivati g. 1437. Na njenoj su izradi jamačno sudjelovali zlatari iz kotorskih radionica, čija domaća imena, od Marina Adamova i Dobruška Milovanova do Nikole Matkova i Jurja Radišića, izlaze iz spisa kotorskog arhiva. Centralni reljef Krista, »Maiestas«, izradio je g. 1441. švicarski zlatar

[1] O dubrovačkim palama zahvaljujem za podatke g. L. Beritiću. V. također Fiskovićevu studiju o dubrovačkim zlatarima u »Starohrvatskoj prosvjeti«, Serija III, br. 1, Split 1950. i rad Bujasa, Iz dubrovačkih starina, u Rešetarevu zborniku iz dubrovačke prošlosti, Dubrovnik 1931, str. 81-85.

Hans iz Basela. Rad je završen oko g. 1453. Oko Krista nižu se u malim edikulama likovi Bogorodice, sv. Ivana Krstitelja, sv. Tripuna, dvanaestorice apostola i dvaju evanđelista, poredani u dva niza. Arkade su bile odijeljene stupićima sa korintskim kapitelima, na kojima su ležali obli lukovi.[2]

I u ostalim gradovima Dalmacije, pa i Primorja i Istre, slične su se pale dizale na oltarima. Jedna od najljepših sačuvanih naših primorskih pala, renesansni srebrni poliptih u bazilici u Poreču, danas služi kao antependij pod oltarom, iznad kojeg se diže poznati ciborij sa mozaicima mletačkih mozaicista Duecenta.[3]

Takovih je oltarskih pala imao i Split, gdje su radili, prema Fiskovićevim podacima iznesenim u Marulićevu Zborniku (izdanje Jugoslavenske akademije g. 1950), mnogobrojni domaći zlatari.

Problem je samo, da li nam se od njih koja pala sačuvala.

Najstariji spomen o oltarskoj srebrnoj pali u splitskoj katedrali nalazimo u inventaru splitske riznice iz g. 1342., koji na kraju spominje:

»Item, unam anchonam magnam de argento super altare s. Dompnii ad opus levatum cum imaginibus duodecim Apostolorum.«[4]

Inventar iz g. 1400. spominje ih već dvije:

»Unam liconiam magnam argenti ad altare magnum. Unam liconiam argenti ad altare sancti Dompnii.«[5]

Iz tih se podataka mogu izvući dva zaključka:

1) Do g. 1342. postojala je samo jedna reljefna oltarska pala, i to na oltaru sv. Dujma. Na njoj su bili likovi apostola u reljefu. Tu se »anchona« spominje tada kao velika.

2) G. 1400. pojavljuje se i druga pala na glavnom oltaru, ali je ta u razmjeru sa starijom veća i ta će g. 1400. biti »magna«, dok će ona na oltaru sv. Dujma ostati obična »liconia.«

Da je u tom razdoblju ta pala nastala, znamo i iz dokumenata. Fisković je iznio zanimljiv dokumenat, po kome je njen autor Ivan Gerardov iz Pesara (Johannes Gerardini), talijanski zlatar, koji je dobio g. 1369. sumu od 319 dukata i 15½ groša za izradu te oltarske pale, koja je bila dana na procjenu u Veneciji g. 1371.[6]

[2] Za kotorsku palu sr. Stjepčević, Katedrala sv. Tripuna u Kotoru, prilog Vj. za arh. i hist. dalm. LI, Split 1938, str. 16—17.

[3] Vidi repr. u Molaioli, La basilica Eufrasiana di Parenzo, Padova 1943.

[4] Inventar split. riznice iz g. 1342. obj. je u Farlati, Illyricum Sacrum III, Venecija 1765, str. 317-318.

[5] Inventar splitske riznice iz g. 1400 obj. je u Farlati o. c., str. 349-350 i u Praga, Antichi inventarii del tesoro del Duomo di Spalato, Archivio storico per la Dalmazia XX, 1935, str. 7-11 pos. ot.

[6] Fisković, cit. članak u Starohrvatskoj prosvjeti i Fisković, Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima, Vj. za arh. i povj. dalm. LII, Split 1950, str. 6 pos. otiska. O istome zlataru i Praga o. c. str. 5 pos. otiska.

Od toga se pesarskoga zlatara sačuvao sve do 18. st. još jedan rad, jer nadbiskup Nikola Dinarić u svom inventaru g. 1757. spominje: »un pezzo d'argento con smalto colla seguente iscrizione: DIE XV APRILIS EGO IOHANNIS FILIVS GERARDI ET DE PERSAVRO«. Tom komadu danas više nema traga.[7]

Tu palu Ivana Gerardova možemo pratiti sve do 18. st. Kroz gotiku i kroz renesansu sačuvala je ona svoje počasno mjesto na oltaru.[8] U doba nadbiskupa Markantuna Dominisa pala je bila još na svom mjestu: »Icona dicti altaris maioris in duas divisas partes complicatur et habet multas sanctorum figuras ex lamina argentea relevatas, antiquum sane opus; sed rudis artificis.«[9]

Između g. 1604. i g. 1682. pala je bila uklonjena. To vidimo u vizitaciji nadbiskupa Stjepana Cosmija, po kojoj je taj tipični barokni nadbiskup bio dao nalog za njenu »bolju upotrebu«[10]: Vidit quoque argenta fracta antiquata et inutilia, praecipue iconem olim altaris maioris, quae in duas divisas partes complicatur habens sanctorum figuras ex lamina argentea; opus antiquum ac rudis artificis; quorum pleraque posse melius converti in candelabra et vasa decentia, ad ornamentum ecclesiae et altarium . . . praedicta argenta in meliorem formam et usum redigi et cum reliquiis in aptiori loco collocari.«

Ipak to nije izvršeno. U inventaru iz g. 1694., prvom inventaru riznice nakon njena sređivanja i pri početku sistematskog vođenja inventara, spominje se, na kraju svih predmeta: »Una pala vecchia d' argento all' anticha, dorata con figure«.[11] Već je bila uklonjena s oltara, a na njenu su mjestu bili pozlaćeni anđeli Cosmijeva oltara, koji se nalazio u prolazu između oktogona i Dominisova proširenog kora[12] i koji su nosili ciborij sa Ponzonijevim baroknim slikarijama.[13] Među staro srebro, pala je skrivena u rizničke ormare.

Kroz sve dalje izvještaje i inventare pala se spominje na posljednjem mjestu. Detaljniju precizaciju imamo u inventaru iz g. 1709.: »Una pala d' argento, con santi e figure di rilievo all' antica e miste nell' armadio vecchio.[14]

G. 1712. popisivači inventara spominju: »Una pala d' argento con figure di santi a rilievo all'anticha quanto disse Messer Tesorier predecessore attrovarsi nella tesoreria vecchia di cui ha le chiavi il zupano di S. Doimo.«[15] Pala se, dakle, više ni ne čuva u riznici. U nekoj zabačenoj škrinji, »staroj riznici«, dospjela je među krhotine srebra, u rušilačkom jeku nametljivog baroka. Čak je ni rizničar nije vi-

[7] Vizitacija nadbiskupa Dinarića (Arh. spl. nadb., 80).
[8] Za XVI. stoljeće nemamo nijedan inventar splitske riznice.
[9] Vizitacija nadbiskupa Dominisa (Arh. spl. nadb. 15), str. 5.
[10] Vizitacija nadbiskupa Cosmija (Arh. spl. nadb. 47), str. 6.
[11] Knjiga riznice (Kapt. arhiv u Splitu br. 125), inv. g. 1694., str. 2 r — 4 r.
[12] Prijatelj, Barok u Splitu, Split 1947., str. 39.
[13] O Ponzoniju, Prijatelj, Dalmatinski opus slikara Mateja Ponzoni, Hrv. Kolo 1950., br. 2.
[14] Knjiga riznice (Kapt. arhiv u Splitu br. 125), inv. g. 1709, str. 23 r — 25 r.
[15] Knjiga riznice cit., str. 30-32.

dio; — ona se nalazi negdje izvan ruke — spominje se samo prema izjavi starog rizničara Petra Marulića. A po tom njegovu podatku prelazi taj zapis iz godine u godinu, iz inventara u inventar. Posljednji sačuvani inventar u knjizi riznice iz g. 1732. spominje šablonski: »Una pala d'argento vecchia con figure di santi a rilievo esistente nella tesoreria vecchia«.[16] U inventaru riznice splitske iz g. 1753., koji je nadbiskup Nikola Dinarić priložio svojoj kanonskoj vizitaciji, pala se više ne spominje,[17] Cosmijev je nalog izvršen u zakašnjenju od nekih šezdesetak godina. Između g. 1732.-1753. od stare gotičke pale sa glavnog oltara ipak su učinjeni drugi predmeti. Jamačno je nekoliko baroknih svijećnjaka u inventaru splitske riznice saliveno od njezina srebra.

Neznamo, kakva je bila ta splitska glavna pala. Nastala u vrijeme uspona i cvata kasnosredovječnog zlatarstva, djelo talijanskog zlatara, velika po svojim dimenzijama, sa reljefnim prikazima svetaca, među kojima su jamačno bili likovi Dujma, Staša i Arnira, ta je oltarska pala propala zauvijek. Svaka detaljnija hipoteza o njenu izgledu smjela je i promašena.

* * *

Dok nam je tragična sudbina oduzela mogućnost da proučimo glavnu splitsku oltarsku palu, pokušat ću ovdje da rekonstruiram palu sa oltara sv. Dujma, kojoj ću objelodaniti dosad u tom smislu nezapažene njene sačuvane dijelove.

Pala na oltaru sv. Dujma iza g. 1400. više se ne spominje. Spominje se međutim u inventaru iz g. 1493.: »Undecim apostoli argenti«, a malo prije njih, u istom popisu: »Imago Sancte Marie magna argenti carens a parte posteriori.«[18] Spomen jedne Bogorodičine figure bez stražnje strane i rastavljeni likovi apostola mogli bi biti indicij za sudbinu pale. Likovi Bogorodice i apostola, sačuvani do danas, nalaze se, naravno u svim inventarima riznice. G. 1694. (l. c.) spominje se: »L' effizie della B. Vergine col suo Bambin d'argento, vota; Undici apostoli d'argento in piccolo, voti e rotti«. Zanimljivo je da Gospin lik ne spominje inventar iz g. 1753. (i inače nepotpun), dok za apostole veli: »Undici statuette d' argento esprimenti gli apostoli«.[19] I Gospa i apostoli »prazni« i »bez dna«, kako ih ti stari popisi zovu, sačuvali su nam se sve do današnjeg dana.

Mislim, da je hipoteza, da bi ti likovi Bogorodice i apostola bili dijelovi te pale, apsolutno argumentirana. Njoj u prilog govori činje-

[16] Knjiga riznice cit., str. 56-57. Između tih dvaju inventara postoji u istoj knjizi podatak iz g. 1725., iza inventara te godine, koji glasi: »Le reliquie e li argenti descritti del restante inventario col restante sono stati consegnati da me Girolamo Gaudenzio tesorier presente al signor Niccolo Capogrosso tesorier successore... dichiarando che della pala d'argento vecchia si attrovava quasi distaccato un capel(?) d' argento e questo per sicurezza fu dalla stessa levato e riposto nella tesoreria qual pure si conserva.« Pala se ipak katkad kontrolirala.

[17] Vizitacija nadbiskupa Dinarića (Arh. spl. nadb. 80).

[18] Inv. obj. u Praga o. c., str. 12-13 pos. otiska.

[19] Vizitacija nadbiskupa Dinarića o. c.

nica, što se iza g. 1400. više ne pojavljuje u inventarima pala sa oltara sv. Dujma, dok se ona na glavnom oltaru i dalje spominje. Nju potvrđuje fakat, što se baš otada, od prvog idućeg inventara, iz g. 1493. dalje, stalno do danas nalaze u riznici i u inventarima likovi Bogorodice i jedanaestorice apostola, koji su inače po svojoj funkciji apsolutno nejasni, osim u ovakvoj interpretaciji. Podatak inventara, da je na toj pali bilo prikazano dvanaest apostola, zato je još jača potvrda. Jamačno je u doba kakvih borba ili otkupa grada bilo potrebno dati neku količinu srebra, te je grad to riješio time, što je salio dekorativne djelove svoje pale, sačuvavši kultu same likove svetaca. Sličnih pojava pljačke ili otkupa s crkvenim tresorima u kasnom srednjem vijeku imamo mnogo; u samom Splitu opće je poznat slučaj sa »posudbama« zlata Hrvoju Vukčiću g. 1402.[20] Tada je, u takvom jednom slučaju, ako ne u tome, nastradala pala, a pri lijevanju je valjda nastradao i dvanaesti apostol, koji nedostaje od prvog početka.

Te figure u reljefu Bogorodice i apostola interpretirane kao djelovi pale dobijaju na svom značaju i zato ćemo se na njima opširnije zadržati (sl. 1-5).

Bogorodica sjedi na prijestolju i drži Isusa u krilu. Odjevena je u haljinu i preko glave prebačeni plašt, ukrašen rubom malih dekorativnih rombova. Male kuglice krase borduru Isusove haljine. Isus, kovrčastih kosa, gleda uvis. U ruci mu je svitak. Vrlo je karakterističan način, kako mu se na prsima savija haljina, praveći neprirodni trouglasti nabor. Gospa sjedi na jastuku ukrašenom malim rombovima. Prijestolje ima na izmjeničnim poljima dekor svinutih bršljanovih listova i ornamenat šupljih kvadratića, na čijim su uglovima dekorativne izbočene kružnice. Stanje sačuvanosti je slabo, osobito na rubovima. Vis. lika je 69 cm.

Uz lik Gospe sačuvano je i jedanaest likova Apostola, oko 20-25 cm visine, u reljefu, bez dna. Već g. 1493., kada se ti likovi po prvi put spominju, bilo ih je jedanaest, te znači, da je prvi odmah propao.

G. 1698. otposlan je jedan od tih apostola (un apostolo d'argento shizato pesa onze 5.3) u Mletke, da se popravi, uz uzorak drugih dvaju, i to istom prigodom, kada su zlataru Trivisanu poslane gotičke glave sv. Dujma i sv. Arnira, da ih preradi i odjene u barokni dekor.[21]

G. 1699. taj je apostol povraćen, a da nije bio popravljen niti se od njega napravio novi.[22] Stanje tih likova apostola je vrlo loše. Srebro je zgužvano, lica su istučena, razbita, zgnječena. Sveci su gotovo svi bradati. Kosa je ostvarena kovrčastim ili ravnim prugama. Brada je sad u ravnim prugama, sad u kovrčama, varirajući od spiralne pruge do nemirnog čuperka. Oči su postignute pomoću duguljaste izbočine bademastog oblika sa udubljenom tačkom. Plaštevi se različito nabiru i spuštaju, ali kod svih likova bez razlike nailazimo neobičan nabor

[20] Praga o. c. str. 10 pos. otiska.

[21] Knjiga riznice o. c., str. 11 (zapisnik od 30. V. 1698).

[22] Knjiga riznice o. c., str. 11 r. (zapisnik od 30. IV. 1699).

haljine na prsima, na koji smo već upozorili kod odjeće Krista u Gospinom naručju na figuri Bogorodice. Ta karakteristika neporecivo spaja sve te likove skupa. Bordure odjeće imaju ornament romba. Neki od svetaca drže u ruci svitak (rotulus), drugi bogato dekoriranu knjigu. Na knjizi jednog apostola je natpis.

Nesumnjive analogije i stilski dodiri spajaju ove likove u jednu cjelinu. Jamačno u dva reda u malim arkadicama, kao što su postavljeni sveci s kotorske pale oko veće figure Krista, na srebrnoj pali u katedrali u Kotoru, stajali su ti likovi apostola oko figure Bogorodice.

Priloženi crtež prikazuje kako zamišljam rekonstruiranu tu staru srebrnu splitsku oltarsku palu sa oltara sv. Dujma. Nacrt rekonstrukcije je rad kustosa zadarskog muzeja prof. Ive Petriciolia, kome i ovdje zahvaljujem na prijateljskoj suradnji (sl. 6). Nisam namjerno obradio neke djelove, stupiće, kapiteliće i ostale dekorativne elemente, jer sam htio da tu dadem samo sigurne i bitne djelove, t. j. raspored likova i opću rekonstrukciju, za koju imamo sačuvane konkretne ostatke. Ostalo možemo da u sebi rekonstruiramo, na osnovi suvremenih analogija. Pala se po prvi put spominje g. 1342. Stilska nam analiza pokazuje, da njen postanak nije mnogo raniji.

U Dalmaciji imamo jednu datiranu Bogorodicu, koja ima sa ovom našom ikonografski nesumnjive frapantne dodire. To je reljef Bogorodice u luneti glavnog oltara zadarske stolne crkve sv. Stošije. Marija sjedi na tronu sličnoga tipa, na jastuku jednake forme. Njen je stav i položaj jako sličan položaju na splitskom srebrnom reljefu. Nabori su jedino na kamenom reljefu teži, masivniji; osjeća se tu više posljednji dah romaničke punine. Bit će da je tom utisku razlog i kameni materijal. U splitskom reljefu se više osjeća dah gotike u lakoj kadenci i u ritmu nabora, koji se spuštaju sa plašta i sa haljine. Ako uzmemo, da je zadarski portal datiran g. 1324., imamo još jedan dokaz, da se datiranje splitske srebrne pale ne može postaviti jako daleko.[23]

Neke analogije ima naša Bogorodica i sa trogirskim drvenim poliptihom u crkvi sv. Nikole u Trogiru.[24] Na tom je reljefu gotika mnogo naglašenija i u stavu i izrazu figura, i u naborima odjeće, i u ornamentici, ali je isti duh tu. Taj trogirski poliptih Fisković pripisuje mletačkim majstorima i datira ga potkraj XIV. stoljeća, što odgovara indirektno dataciji naše pale.

Raniji zanimljivi oblik tog ikonografskog tipa Bogorodice i neke analogije u kompoziciji imamo i u krasnoj izvezenoj figuri Bogorodice na antependiju iz riznice sv. Marije u Zadru, još jamačno iz najranijeg XIV. stoljeća.[25]

[23] Iveković, Dalmatiens Arhitektur und Plastik T. 121, 124.

[24] Fisković, Gotička drvena plastika u Trogiru, Rad 275, Zagreb 1942., str. 102 i sl. 12.

[25] Cecchelli, Zara, Roma 1932. i u svim glavnim djelima o Zadru. V. i Toesca, Il Medioevo, Torino 1927., str. 1093 i sl. 784 i Lavagnino, Il Medioevo, Torino 1936., str. 439 i sl. 506.

I lik Bogorodice i likovi apostola imaju osobine gotičkog talijanskog zlatarstva sredine XIV. st. Frapira nas samo, ako ih uporedimo sa radovima našeg dalmatinskog zlatarstva toga vremena, neka veća sloboda, smisao za kompoziciju, spontaniji gotički zamah. Stoga, ne isključujući mogućnost pojave kojeg naprednog i jačeg domaćeg zlatara, skloniji sam vjerovati, da je ona produkt talijanskog zlatarstva, kao što i je većina tih naših srebrnih pala.

Tome tipu Bogorodice, a donekle i apostola, možemo pratiti razvoj kroz talijansko slikarstvo trecenta, da bi se kasnije, sa sve izrazitijom notom goticizma, provlačio i u XV. st.[26]

Pala splitske riznice, sa Bogorodicom i apostolima, nastala vrlo vjerojatno između drugog i četvrtog decenija XIV. st., bila import ili djelo domaćeg majstora, ovako rekonstruirana, spada u najmonumentalnija djela naše starije zlatarske kulturne baštine.

[26] Venturi, Storia dell'arte italiana V, Milano 1907, fig. 33, 34, 35, 41 i t. d.

Résumé

RELIEFS D'ARGENT (»PALE«) DE LA CATHÉDRALE DE SPLIT

L'auteur étudie les reliefs d'argent qui se trouvaient au-dessus de deux autels de la Cathédrale de Split. Sur le plus grand des deux, nous ne sommes renseignés que par les sources d'archives; c'est l'oeuvre d'un orfèvre italien, Jean Gérard de Pesaro. Il a été exécuté en 1369; de 1400 à 1732 il figure dans l'inventaire de l'église et du Trésor et l'on sait qu'il fut fondu en argent entre 1732 et 1753. L'autre est mentionné dès 1342 l'auteur pense que les parties de ce relief sont encore conservées dans le Trésor de la Cathédrale de Split et représentent la Vierge e les Apôtres. Il en donne la reconstruction, l'analyse et les dates - pensant qu'il s'agit là d'un travail de la première moitié du XIVème siècle. C'est probablement l'oeuvre d'un orfèvre italien, bien qu'il ne soit pas impossible de l'attribuer à un artiste local inconnu et de grande valeur.

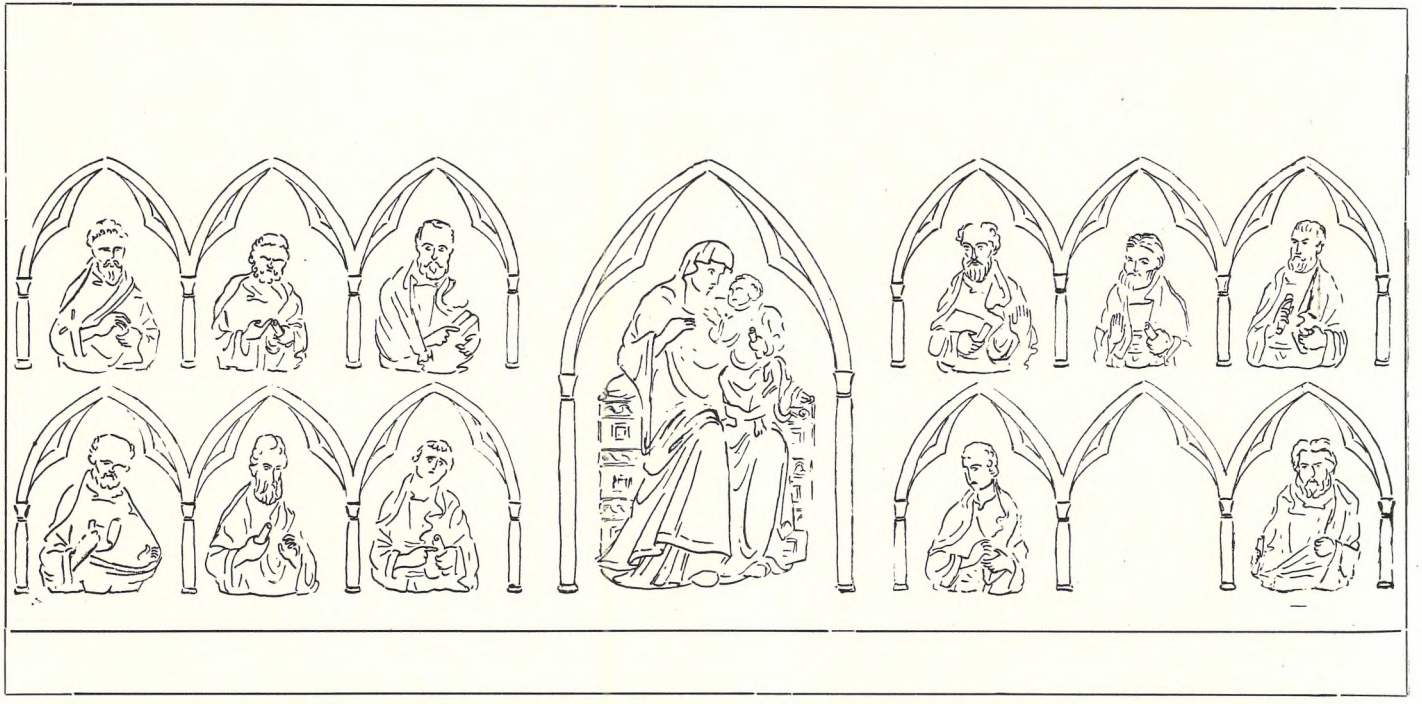

Pokušaj rekonstrukcije srebrne splitske pale, crtež J. Petricioli

Marija sa sinom sa srebrne pale splitske stolne crkve

Apostoli srebrne pale u splitskoj stolnoj crkvi

Apostoli srebrne pale u splitskoj stolnoj crkvi

Apostoli srebrne pale u splitskoj stolnoj crkvi

Apostoli srebrne pale u splitskoj stolnoj crkvi